

ЗАКАРПАТСЬКА РЕФОРМАТСЬКА ЦЕРКВА В УМОВАХ КРИЗИ І КРАХУ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (КІНЕЦЬ 60 – ПОЧАТОК 1990-Х РР.)

Клаудія-Штефанія Ферков

аспірантка кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: klaudiia.ferkov@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6673-8046>

У даній статті досліджується ряд питань релігійного життя 1960-х – 1990-х рр. Висвітлюється релігійна політика радянської влади щодо Закарпатської Реформатської Церкви. В останні роки 60-х рр. ХХ ст. через покращення відносин між державою та церквою послабився тиск на церковну інституцію. У 1965 р. був утворений один орган Рада у справах релігії яку утворили з Ради у справах релігійних культів і Ради у справах РПЦ, і вона проіснувала до 1991 р. Політика атеїстичного виховання залишалася незмінною. Після усунення від керівництва Микити Хрущова відбулася лібералізація політики в сфері релігії. Влада відмовилася від яскраво виражених дій щодо церкви та віруючих і намагається антирелігійні дії прикривати законом. Спостерігається поступовий перехід від грубої прямої боротьби з церквою до більш витончених методів – зменшення кількості віруючих шляхом антирелігійної пропаганди, антирелігійного виховання. Перебудова, започаткована Михайлом Горбачовим, поклала початок у сфері релігійної політики держави. Останню третину 1980-х рр. можна вважати переломним етапом у відносинах між державою та церковними інституціями. Фактично за кілька років держава пройшла шлях від здійснення антирелігійної політики до сприяння розвитку церковних інституцій. Загальна політична ситуація в країні напередодні і в рік здобуття незалежності позитивно вплинули на життя реформатів Закарпаття. Пожвавилися контакти із протестантськими, зокрема і реформатськими (кальвіністськими) релігійними та світськими організаціями Європи. Відновилося релігійне навчання молоді, знову стало можливим навчання нових священників. Конфісковані державою церкви були повернуті громадам, розпочалося будівництво нових храмів на місці пошкоджених або зруйнованих. Відбулися зміни в системі керівництва, з одноосібного керівництва перейшли на синодально-пресвітерське управління.

Ключові слова: релігійна політика, Закарпатський реформатський Церковний округ, кальвіністи-реформаторські, реформатська церква.

Постановка проблеми. Закарпатська Реформатська Церква цього річ відзначала сторіччя з часу свого інституційного оформлення. Складним і тривалим був процес утворення окремої церковної структури, виникало чимало проблем як внутрішнього життя, так і у відносинах з державою. Втім, справжнє випробування на стійкість очікувало вірників і лідерів церкви у радянську добу. Після репресій і низки заборон з боку влади лідери Реформатської Церкви вимушено прийняли позицію «присотсування». Це врятувало церкву від знищення. У період кризи радянської тоталітарної системи кардинальних змін у політиці державного атеїзму не відбулося, але деякі зрушення сталися у внутрішньому житті Реформатської Церкви, вивчення яких допоможе зрозуміти специфіку діяльності цієї конфесії на Закарпатті.

Аналіз досліджень. Проблема становища Закарпатської Реформатської Церкви має певну історіографічну базу. Дослідниками вивчено різні аспекти історії кальвіністської релігійної спільноти Закарпаття. Особливо прискіпливу увагу звернули вчені на кризові роки історії Закарпаття – осінь 1944 – початок 1946 рр. та перше десятиліття впровадження радянської системи, у тому числі і церковної політики СРСР. Вплив радянської політики на становище реформатів (кальвіністів) та римо-католиків на Закарпатті у другій половині ХХ ст. розглядали Лариса Капітан [Капітан, 2012, 2013а, 2013б, 2013в, 2013г, 2013д, 2013е], Ібоя Самборовські Нодь [2022а, 2022б,].

Оксана Лешко [Лешко, 2002а, 2002б, 2003а, 2003б]. Зокрема ужгородська дослідниця О. Лешко на основі архівних документів, розкрила особливості релігійного життя протестантських громад на Закарпатті в період 1945 – 1991 рр., проаналізувала процеси їх структуризації та еволюції в умовах радянської системи.

Втім, мусимо констатувати, що на сьогодні бракує наукових праць у яких автори фокусують увагу на становищі закарпатських кальвіністів у період 1960 – початку 1990-х років. Цю прогалину спробуємо частково заповнити цією розвідкою.

Варто відзначити, що основним джерелом при вивченні обраної проблематики нам послужила опублікована автобіографічна праця єпископа Закарпатської Реформатської Церкви у 1994 – 1998 рр. Лайоша Гулачі [Gulácsi, 2009]. Л. Гулачі завершив написання своєї роботи у 2000 р., має вона форму нарисів. Колишній єпископ розповідає про події перших післявоєнних років, включаючи арешт, відправлення на сибірське ув'язнення, а також характеризує внутрішнє життя церкви у другій половині ХХ століття. Таким чином, бачимо, що тема становища Закарпатської Реформатської Церкви у період кризи радянської системи має скромну історіографію і потребує глибокого вивчення.

Постановка цілей. Метою дослідження є показати становище Закарпатської Реформатської Церкви наприкінці кінці 1960 – початку 1990-х років.

Виклад основного матеріалу. Невдовзі після усунення М. Хрущова від влади, в грудні 1964 р. Верховний суд СРСР за участю КДБ проводить спеціальну нараду з питань порушення «соціальної законності» щодо віруючих. Голови Верховних судів союзних республік отримують доручення вивчити відповідні кримінальні справи 1962 – 1964 рр. [Бондарчук, 2010, с. 38]

У 1962 – 1964 роках значна увага органів влади була зосереджена на боротьбі з релігійними обрядами й традиціями, що користувалися великою популярністю серед населення. Розв'язати цю проблему намагалися через упровадження в радянське повсякденне життя нових, яскравих громадських обрядів, свят і ритуалів із комуністичним змістом, для задоволення естетичних й емоційних потреб віруючих та всіх інших громадян [Сергієнко, 2023, с. 52].

Намагаючись відкрито продемонструвати зміну курсу релігійної політики, Президія Верховної Ради СРСР 27 січня 1965 р. прийняла постанову «Про деякі факти порушення соціалістичної законності у відношенні до віруючих» [Помаз, 2010, с. 195]. У 1965 р. Рада у справах релігійних культів і Рада у справах РПЦ були реорганізовані в єдиний орган – Раду у справах релігій, що проіснувала аж до 1991 р. [Бондарчук, 2010, с. 8].

Наприкінці 1960-х рр. влада вирішила взяти під контроль облік релігійних громад. Голова Ради у справах релігій при Ради Міністрів СРСР В. О. Куроедов 3 січня 1969 р. звернувся до усіх уповноважених: «Не можна визнати нормальним, що в багатьох релігійних громадах облік обрядів не ведеться. Рада вважає необхідним повсюдно упорядкувати облік релігійних обрядів» [Бондарчук, 2010, с. 83]. У постанові Ради Міністрів СРСР від 1 квітня 1969 р. відзначено особливе пошкваллення роботи комісій та груп, які контролювали дотримання законодавства про релігійні об'єднання.

Реорганізації у державних органах, які відповідали за контроль діяльності церковних громад, кардинально не вплинула на ситуацію на місцях. Не сталося покращення становища у середовищі кальвіністських громад Закарпаття. На початку 1970-х рр. кількість священників Закарпатської Реформатської Церкви скоротилася до 24, вони забезпечували функціонування 81 громади [Gulácsi, 2009, 21. old.]. У більшості громад була лише одна служба на тиждень або одна на 2 тижні. Один священник міг забезпечувати богослужіння у декількох громадах

У цей період священники продовжували перебувати під постійним контролем і наглядом влади. У кожній громаді була людина, яка доповідала держслужбам про роботу священнослужителя, теми, які порушує на богослужінні тощо.

Продовжували діяти обмеження стосовно місця проведення деяких обрядів. Так, до прикладу хрещення новонародженої дитини могли проводитися тільки в церкві. Якщо священник провів хрещення дитини вдома і про це стало відомо, то його могли позбавити дозволу на богослужіння на 2 роки. Серед покарань за порушення місця проведення обрядів були догана і переведення священника до іншої церковної громади.

У середині 1970-х років сталося помірковане послаблення контролю над підготовкою кадрів Реформатської Церкви. Точніше, у 1974 р. на прохання Угорської Реформатської Церкви двоє юнаків із Закарпаття отримали дозвіл на вивчення теології в Угорщині (в Дебрецені та Будапешті) [Gulácsi, 2009, 22. old.]. У 1977 р. чергові двоє юнаків отримали можливість здобути фах реформатського священника і невдовзі приступили до служби в селах Закарпаття. У наступні кожні два роки по двоє осіб змогли навчатися в угорських вищих закладах реформатського теологічного спрямування [Gulácsi, 2009, 22. old.]. Це звичайно стало певним прогресом у порівнянні з попередніми десятиліттями повної заборони на навчання за кордоном відповідному фаху. Підготовка молодого покоління священників була вкрай необхідною. Старий колектив реформатських священників скоротився, були хто вийшов на пенсію або помер. Таким чином, станом на 1990 р. кількість реформатських священників на Закарпатті знову не перевищило 24 осіб [Gulácsi, 2009, 22. old.].

19 лютого 1978 р. на сторінках газети «Reformátusok lapja» повідомлялося про відставку єпископа Бейли Генчі після 30-ти річного служіння. Також йшлося про обрання 12 січня того ж року нового єпископа Пала Форгона [ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4, спр. 72, арк. 1].

У цьому ж році до новообраного єпископа прибула делегація з Угорщини у складі двох єпископів Товт Кароля і Борто Тибора, двох священників Тар Калмана і Комловш Отілли та шоферів Чидар Ласла і Гергель Густава. Під час візиту їх супроводжав Штефан Міклош – секретар реформатського церковного округу [ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4, спр. 72, арк. 8–11].

На кінець 1970-х рр. покращилося питання поширення Біблії серед вірян. У 1977 і 1983 роках Біблія у великій кількості і з офіційним дозволом вперше надійшла до Закарпаття з Угорщини. Особливої популярності серед вірників набули видання для дітей. Завдяки допомозі з-за кордону, переважно з Нідерландів, надійшла також достатня кількість збірок церковних пісень. Отже, релігійних книг для реформатської конфесії не бракувало. Позитивним є і те, що із-за кордону майже безперешкодно могли закупити церковну періодику (газети та журнали). Така література розповсюджувалася серед активних вірників та молоді, яка відвідувала поки що таємні зібрання по катехизації.

У довідці про релігійну ситуацію в Ужгородському районі станом на 20 квітня 1980 р. інспектор по культу Л. К. Панковець повідомляв, що в районі створена комісія і групи сприяння виконкомми місцевих Рад народних депутатів по дотриманню законодавства про релігійні культу. Але переважна більшість сільських груп працює незадовільно. Вони рідко розглядають на своїх засіданнях питання контролю за дотриманням законодавства про культу, майже не мають документів про вивчення проповідницької діяльності служителів культу, не займаються вивченням форм і методів впливу служителів культу на населення особливо на жінок і молодь. Мають місце факти, коли церковники, користуючись безконтрольністю за їх діяльність

займаються самообкраданням населення на користь церкви, що є грубим порушенням законодавства про релігійні культури. Релігійна обстановка в районі складна. Це показують і дані про релігійну обрядовість, грошові надходження релігійних громад, наявність хрестів на полях, в дворах і на будинках громадян, окремі спостереження про відвідування в недільні дні престольні святкові дні церкви [ДАЗО, ф. Р-1490, оп. 4, спр. 85, арк. 6–8].

В 1990-их рр. відбулася часткова адаптація правової бази незалежної України до особливостей церковно-державних відносин та специфіки діяльності різноконфесійних релігійних організацій в країні.

Держава усвідомила важливе значення релігії в житті суспільства. Згідно з ст. 35 Конституції України церква в Україні відокремлена від держави [Конституція]. Виходячи з факту поліконфесійності українського суспільства, Конституція України проголосила, що «жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова». Умови діяльності релігійних організацій визначаються Законом України «Про свободу совісті і релігійні організації», що був ухвалений Верховною Радою України 23 квітня 1991 р. [Закон, 1991]. Пріоритетними у державно-церковних відносинах вважаються забезпечення конституційних положень про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, рівноправність усіх офіційно діючих в Україні релігій та права громадян на свободу совісті [Бондарчук, 2010, с. 85].

Врегулювання взаємовідносин держави і церкви передбачало ліквідацію усіх заборон і обмежень на право вільного віросповідання і діяльності релігійних організацій. Законодавчими актами незалежної України врегульовано питання власності, підприємництва, землекористування релігійних інституцій, трудових відносин та ін. Для вірників, релігійні переконання яких перешкоджають проходженню дійсної строкової військової служби, передбачено альтернативну трудову службу [Бондарчук, 2010, с. 86].

Отже, загальна політична ситуація в країні на передодні і в рік здобуття незалежності позитивно вплинули на життя реформатів Закарпаття. Пожвавилися контакти із протестантськими, зокрема і реформатськими (кальвіністськими) релігійними і світськими організаціями Європи. Впродовж 1989 – 1990 рр. Закарпатський Реформатський церковний округ отримав велику кількість церковної літератури від реформатів із-за кордону: збірники церковних пісень, Біблію, молитовники, літературу для дітей і молоді, пресу тощо. Такої кількості книжок, як на 1991 рік ще ніколи не було у користування у Закарпатської Реформатської Церкви.

Починаючи з 1990/91 навчального року Закарпатська Реформатська Церква змогла без обмеження направляти молодь на навчання у відповідні теологічні реформатські заклади Угорщини. Так, у 1990 р. в Будапешті та в Дебрецені навчалось по двоє студентів. Це свідчить про зростання кількості молоді, яка планувала стати у ряди священників Реформатської Церкви. За три роки чисельність реформатських священників зросла до тридцяти осіб [Gulácsi, 2009, 24. old.].

Наприкінці 1980-х рр. відбулися позитивні зміни у

справі повернення церковного нерухомого майна. У 1989 р. повернули колишні нерухоме майно (будівлі церков та парафіяльних будинків) у п'ятьох селах: Вербовці [Verbóc], Білках [Bilke], Королеві [Királyháza], Текові [Tekeháza]. Отже, зросла кількість реформатських громад. В цьому ж році почали діяти недільні школи, де дітей навчали християнській моралі, релігійним нормам, канонам, історії. Закон ще не дозволяв роботу церковних шкіл, але вже не застосовували обмежувальних чи каральних заходів. Молодь з великим ентузіазмом відвідувала заняття. На різдвяному богослужінні 1989 р. у 15 реформатських громадах були проведені святкові концерти дітей.

Такі зрушення стали можливими із прийняттям закону про свободу совісті та релігійні організації, що набрав чинності 23 квітня 1991 р. [Закон, 1991], який скасував заборону церкви працювати з молоддю, тобто було дозволено релігійне навчання. Держава визнавала правовий статус церкви і надавала свободу в управлінні внутрішніми справами. Щоправда, це внутрішнє упорядкування вже було розпочато, оскільки законопроект був підготовлений ще 1990 р. [Gulácsi, 2009, 24. old.].

Вагомий кроком було те, що під егідою Організації «Товариство Угорської Культури Закарпаття» у 1990 р. започатковане періодичне видання «Карпатоїя» (Kárpátoljaj), на сторінках якого публікувалися новини з життя реформатів краю.

Рубіжною датою в історії Закарпатської Реформатської Церкви є 4 січня 1991 р. коли відбулося відновлення єпархії за старим зразком. Було відновлено діяльність реформатського церковного синоду [Gulácsi, 2009, 24. old.]. В цей час сформовано синодальну раду із шістнадцяти членів із обраних керівників єпархій Унг, Берег, Мараморос-Угоча.

Серед першочергових завдань перед керівництвом церкви були вибори пресвітерів та складання ними присяги, відновлення структури єпархій і відновлення посади деканів. На Закарпатті було відновлено три єпархії Реформатської Церкви: Ужанська єпархія, деканом обрано Ласло Горкая; Березька єпархія, деканом обрано Белу Сабо; Мараморосько-Угочанська єпархія, деканом став Лайош Мігай. Із оформленням єпархій та обранням керівного складу було скасовано одноосібне управління Церквою, яке існувало впродовж 45 років.

Крім деканів єпархіальними радниками стали один священник і двоє мирян. Мета такої структури управлінського апарату – керувати церквою згідно традиційним для кальвіністів синодально-пресвітерськими принципами.

Наступним кроком стали вибори керівництва церковного округу. За спільною рекомендацією духовенства єпископом обрано Пала Форгона. Його заступником і відповідальним за кордонні зв'язки став Лайош Гулачі. Штефан Міклош став касиром церковного округу, а Бела Чирок – парафіяльним інспектором [Gulácsi, 2009, 25. old.]. Окрім церковних осіб керівництво Закарпатською Реформатською Церквою здійснювали світські особи. Світським очільником церковного округу став Шандор Фодо, його заступником Йозеф Шарі, інспекторами Єно Кочіш і Геза Молнар [Gulácsi, 2009, 26. old.]. В цілому,

до Синодально-Пресвітерської колегії Закарпатської Реформатської Церкви входили:

Єпископ Пал Форгон, голова Синоду;

Шандор Фодо, головний староста церковного округу;

Лайош Гулачі, головний нотар;

Йожеф Шарі, головний світський нотар;

Бела Чирок, церковний окружний інспектор;

Єньо Кочиш, церковний окружний інспектор;

Геза Молнар, церковний окружний інспектор;

Міклош Штефан, єпархіальний касир;

Бела Сабо, декан Березького округу;

Бела Надь, Березького окружний староста;

Ласло Шюте, суддя душпастирської ради Березького округу;

Геза Сабо, суддя пасторської ради Ужанського округу;

Міхай Лайош, декан Мараморосько-Угочанського округу;

Балінт Вас, Мараморосько-Угочанський окружний староста;

Пал Ороші, суддя душпастирської ради Мараморосько-Угочанського округу;

Іштван Геренделі, світський радник Мараморосько-Угочанського округу;

Ласло Горкай, декан Ужанського округу;

Ласло Шамай, староста Ужанського округу;

Геза Сабо, світський радник Березького повіту;

Ласло Катко, радник Ужанського округу [Gulácsi, 2009, 26. old.].

Синодальна рада, яка на той момент складалася з двадцяти членів, була керівним органом Закарпатської Реформованої Церкви. Обиралася вона строком на чотири роки.

Із сподіваннями на позитивні зміни і вільну церковно-релігійну діяльність зустріли лідери Реформатської Церкви проголошення незалежності України і врешті розпад СРСР. Політичні події вселяли надію у вірників на краще життя і початок нового етапу в історії Церкви.

Безперечно, кардинальні політичні події в країні пожвавили громадське життя, у тому числі і релігійне. До різного роду церковно-релігійних заходів активно долучається молодь. На території Закарпатської області неодноразово проводили молодіжні конференції, у яких брали участь сотні юнаків та дівчат. Безперешкодно реформатська молодь могла брати участь у християнських таборі в Угорщині містечку Тісанадьфалу, а також на тренінгах молодіжного лідерства у Берекфюрдо.

Пожвавилися закордонні зв'язки. До Закарпаття все частіше навідувалися представники реформатських організацій та громад з Нідерландів, Швейцарії, Англії, Німеччини, США тощо [Gulácsi, 2009, 23. old.]. Завдяки підтримці, у тому числі і фінансовій, зарубіжних фондів вдалося відремонтувати низку церков, встановити дзвони, налагодити катехизацію молоді.

За інформацією Лайоша Гулачі, станом на 1992 р. Закарпатська Реформатська Церква налічувала близько 130 000 вірників, з них 9 тисяч дітей були залучені до катехизації [Gulácsi, 2009, 28. old.].

13 травня 1994 р. новим єпископом був обраний

Лайош Гулачі.

Лайош Гулачі народився 8 січня 1925 р. у селі Тівадарфалва на Угочанщині [Miklos, 2022, 87. old.]. Після закінчення школи переїхав до Будапешту, де працював на літакобудівному заводі. Після Другої світової війни Гулачі повернувся на батьківщину, але втікаючи від масових депортацій угорського населення переїхав до Дебрецена. Невдовзі записався до Теологічної академії, але не зміг розпочати повноцінне навчання, повернувся до Закарпаття, де став помічником священника в Мукачеві та інших населених пунктах області [Fodor, 2017, 369. old.]. У 1949 р. був арештований і звинувачений в антирадянській діяльності. Лайоша Гулачі засудили на 10 років таборів [Az egyházak kisebbségben, 1991, 146. old.]. Вийшов на волю 4 травня 1956 р. та повернувся до Закарпаття. Пройшло чимало часу до того, як Гулачі отримав дозвіл проводити священницьку діяльність. Тільки влітку 1979 р. склав іспити і отримав дозвіл на роботу реформатським священником [Miklós, 2022, 88. old.]. Після цього служив у кількох місцях, останнім часом у центрі Мукачева, Ракошині та Кайданові. З червня 1987 р. був єпископським радником і викладачем церковної історії для пастирської підготовки. У тому ж році він був призначений деканом Березького округу, потім став головним нотарем церковного округу.

Після розпаду СРСР Лайош Гулачі відіграв вагому роль у створенні реформатських ліцеїв у Великих Берегах, Великому Доброні та в Пийтерфолві, а також Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II у Берегові [Gulácsi, 2009, 27. old.]. Під час його єпископства було засновано Дияконський центр, два дитячих будинки та п'ять церков для ромів, відкрито реформатський будинок для літніх людей.

Висновки. Закарпатська Реформатська Церква та її вірники пройшли тривале випробування на стійкість у радянську добу. Репресії, заборони спонукали лідерів церкви прийняли позицію «приспонування». Це врятувало церкву від знищення. У період кризи радянської тоталітарної системи кардинальних змін у політиці державного атеїзму не відбулося, але деякі зрушення сталися у внутрішньому житті Реформатської церкви.

Громадське та повсякденне життя громадян було повністю пронизане атеїстичною пропагандою, що проникла в установи освіти, культури та навіть медицини. Попри докладені радянською владою зусилля, перемога над своїм ідейним противником – релігією, так і не настала. Під час перебудови і демократизації суспільного життя стало помітно, що державна політика стосовно релігії та церкви почала повертатися до більш нормального стану. Призупинився процес руйнування храмів та іншого сакрального майна.

У 1990 – 1991 рр. стало зрозумілим, що влада «програла» у боротьбі за тотальний атеїзм, задушити потяг людей до релігії було неможливо. Вже, наприкінці 1980 рр. помітно пожвавлюється діяльність Закарпатської Реформатської Церкви. Загальні суспільні настрої підштовхнули лідерів церкви до відкритих і більш рішучих дій, спрямованих на відродження церковного життя. Помітні зрушення у налагодженні контактів із зарубіжними реформат-

ськими організаціями. Молодь отримує можливість катехизації та навіть навчання у закордонних Теологічних академіях, зокрема в Угорщині.

З розпадом Радянського Союзу розпочався новий етап в історії Закарпатської Реформатської Церкви. Відбулися зміни в системі управління, з одноосібного

керівництва перейшли на синодально-пресвітеріське керівництво. Новообраним єпископом Закарпатської Реформатської Церкви став Пал Форгон, якому вдалося відродити церковно-релігійне життя реформатських вірників у краї.

Список використаних джерел

- Az egyházak kisebbségben, 1991. Intervju, *Régio – Kisebbségtudományi Szemle*, 2 évf. 3. sz. 139–166. old.
- Bilke. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/50225/> (дата звернення 25.09.2023).
- Fodor, Gusztáv, 2017. *Akik a nagy nyomorúságból jöttek...*, A sztálini diktatura koncepciói perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzok, adatok, Debrecen, 660 old.
- Gulácsi, Lajos, 2009. *A mélyégből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről*, Gulácsi Lajos önéletréje. Második, bővített kiadás. / Szerkesztő, Marton Erzsébet. Megjelent a szerző magánkiadásában, Munkács, 46 old. URL: <http://mek.niif.hu/03500/03531/html/index.htm> (дата звернення 25.09.2023).
- Királyháza. URL: <http://refua.tirek.hu/lap/kiralyhaza/cikk/mutat/gyulekezettortenete/> (дата звернення 25.09.2023).
- Miklos, Péter, 2022. „A pokol szele érintette meg az embert”. Gulácsi Lajos református püspök a Gulágon. „Te benned bíztunk eleitől fogva...”, *Egyházi személyek a GULAG fogságában*. Konferencia kötet, Budapest, 86–93. old.
- Péterfalva. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/51422/> (дата звернення 25.09.2023).
- Tekeháza. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/47834/> (дата звернення 25.09.2023).
- Verbóc. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/51422/> (дата звернення 25.09.2023).
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. р-1490, оп. 4д, спр. 72, на 31 арк.
- ДАЗО, ф. р-1490, оп. 4д, спр. 85, на 28 арк.
- Бондарчук, П. М., Даниленко, В. М., Крушина, В. О., Кубальський, О. Н., 2010. *Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин*, К.: Інститут історії України НАН України, 210 с.
- Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*, 1991, № 25, ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення 25.09.2023).
- Капітан, Л. І., 2012. Ліквідація Греко-католицької церкви у Закарпатті, 1945 – 1949 рр.: ідеолого-пропагандистська складова, *Краєзнавство*, №3, с. 71–83.
- Капітан, Л. І., 2013а. Антирелігійний курс радянського керівництва щодо Римо-католицької церкви на Закарпатті (1945 – 1955 рр.), *Український історичний журнал*, №5, с. 157–168.
- Капітан, Л. І., 2013б. *Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944 – 1964 рр.*, К.: Видавництво «Варта», 583 с.
- Капітан, Л. І., 2013в. Внутрішні трансформації Римо-католицької церкви в повоєнному Закарпатті, *Наука. Релігія. Суспільство*, № 3, с. 8–15.
- Капітан, Л. І., 2013г. Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра, *Краєзнавство*, № 2, с. 139–145.
- Капітан, Л. І., 2013д. Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повоєнних років, *Гуржівські історичні читання*, вип. 6, с. 240–244.
- Капітан, Л. І., 2013е. А. Генче – очільник реформатської церкви Закарпаття, *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. XXXV, с.184–187.
- Конституція України, *Відомості Верховної Ради України (БВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.09.2023).
- Лешко, О. В., 2002а. Протестанти Закарпаття: погляд у минуле. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, вип. 7, Ужгород: Вид-во В. Падяка, с. 79–83.
- Лешко, О. В., 2002б. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946 – 1949 роках, *Carpatika – Карпатика*, вип. 20, Ужгород, с. 105–114.
- Лешко, О. В., 2003а. Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40-50 х роках, *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія*, вип. 9, Ужгород: Вид-во УжНУ, с. 74–82.
- Лешко, О. В., 2003б. Становище єговиєтських громад Закарпаття в 1946 – 2002 роках, *Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, Ужгород: Ліра, с. 126–132.
- Лешко, О. В., Фенич, В. І., 2003. Опозиційний рух у релігійних громадах євангельських християн-баптистів 60-х – першої половини 70-х років ХХ століття, *Carpatika – Карпатика*, вип. 28, Ужгород, с. 119–132.
- Помаз, Ю. В., 2010. Особливості атеїстичної політики і стан об'єктів культового призначення в середині 1960-х – на початку 1970-х років в Україні, *Філософські обрії*, 2010, № 24, с. 194–208.
- Самборовскі-Нодь, Ібоя, 2022а. Зміни в організаційній структурі Закарпатської Реформатської Церкви (1946 – 1949), *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*/ Гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів, вип. 35, с. 174–185. DOI: <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185>.
- Самборовскі-Нодь, Ібоя, 2022б. Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу, *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, вип. 40. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука, Вінниця: ВДПУ, с. 68–75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>
- Сергієнко, В. Б., 2023. Антирелігійна кампанія радянської влади у 1950 – 1960-х роках, *Актуальні питання історії України, всесвітньої історії та методики їх викладання*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Рівне, 19 травня 2023 р., с. 49–53.

References

- Az egyházak kisebbségben, 1991. Intervju, *Régio – Kisebbségtudományi Szemle*, 2 évf. 3. sz. 139–166. old. (in Hungarian).
 Bilke URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/50225/> (25.09.2023). (in Hungarian).

Bondarchuk, P. M., Danylenko, V. M., Krupyna, V. O., Kubalskyi, O. N., 2010. *Relihiina polityka v Ukraini u 1960-kh – 1980-kh rokakh i suchasna praktyka mizhkonfesiinykh vidnosyn* [Religious policy in Ukraine in the 1960s – 1980s and the modern practice of interfaith relations.], K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 210 s. (in Ukrainian).

DAZO, f. r-1490, op. 4, spr. 85, na 28 ark. (in Ukrainian).

Derzhavnyi Arkhiv Zakarpatskoi Oblasti. (DAZO), f. r-1490, op. 4, spr. 72, na 31 ark. (in Ukrainian).

Fodor, Gusztáv, 2017. *Akik a nagy nyomorúságból jöttek...*, A sztálini diktatura koncepciój perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzok, adatok, Debrecen, 660 old. (in Hungarian).

Gulácsi, Lajos, 2009. *A mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről*, Gulácsy Lajos önéletrása. Második, bővített kiadás. / Szerkesztő, Marton Erzsébet. Megjelent a szerző magánkiadásában, Munkács, 46 old. URL: <http://mek.niif.hu/03500/03531/html/index.htm> (25.09.2023). (in Hungarian).

Kapitan, L. I., 2012. Likvidatsiia Hreko-katolytskoi tserkvy u Zakarpatti, 1945 – 1949 rr.: ideolo-ho-propahandystska skladova [Liquidation of the Greek Catholic Church in Transcarpathia, 1945 – 1949: ideological and propaganda component], *Kraieznavstvo*, №3, s. 71–83 (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013a. Antyrelihiinyi kurs radianskoho kerivnytstva shchodo Rymo-katolytskoi tserkvy na Zakarpatti (1945 – 1955 rr.) [The anti-religious course of the Soviet leadership regarding the Roman Catholic Church in Transcarpathia (1945 – 1955)], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, №5, s. 157–168. (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013b. *Etokulturnyi rozvytok Zakarpattia u konteksti radianizatsii kraiu, 1944 – 1964 rr.* [Ethnocultural development of Transcarpathia in the context of Sovietization of the region, 1944 – 1964], K.: Vydavnytstvo «Varta», 583 s. (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013d. Reformatska tserkva Zakarpattia u konteksti antyrelihiinoi polityky radianskoi administratsii povoiennykh rokiv [The Reformed Church of Transcarpathia in the context of the anti-religious policy of the Soviet administration in the postwar years], *Hurzhiivski istorychni chytannia*, vyp. 6, s. 240–244. (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013h. Protses reiestratsii reformatskykh hromad v povoiennomu Zakarpatti: proiav loialnosti chy politychna hra [The process of registration of Reformed communities in post-war Transcarpathia: a manifestation of loyalty or a political game], *Kraieznavstvo*, № 2, s. 139–145. (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013v. Vnutrishni transformatsii Rymo-katolytskoi tserkvy v povoiennomu Zakarpatti [Internal transformations of the Roman Catholic Church in military Transcarpathia], *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, № 3, s. 8–15. (in Ukrainian).

Kapitan, L. I., 2013e. A. Henche – ochilnyk reformatskoi tserkvy Zakarpattia [A. Genche – head of the Reformed Church of Transcarpathia], *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vyp. XXXV, s. 184–187. (in Ukrainian).

Királyháza. URL: <http://refua.tirek.hu/lap/kiralyhaza/cikk/mutat/agyulekezettortene/> (25.09.2023). (in Hungarian).

Konstytutsiia Ukrainy, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1996, № 30, st. 141. [Constitution of Ukraine. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1996, No. 30, Art. 141.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (25.09.2023). (in Ukrainian).

Leshko, O. V., 2002a. Protestanty Zakarpattia: pohliad u mynule [Protestants of Transcarpathia: a look into the past], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii*, vyp. 7, Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka, s. 79–83. (in Ukrainian).

Leshko, O. V., 2002b. Derzhavna polityka i protestantski hromady Zakarpattia v 1946 – 1949 rokakh [State policy and Protestant communities of Transcarpathia in 1946 – 1949], *Carpatika – Karpatyka*, vyp. 20, Uzhhorod, s. 105–114. (in Ukrainian).

Leshko, O. V. 2003a. Reformatske dukhovenstvo Zakarpattia v druhii polovyni 40–50 kh rokakh [Reformed clergy of Transcarpathia in the second half of the 40s and 50s.], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii*, vyp. 9, Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU, s. 74–82. (in Ukrainian).

Leshko, O. V., 2003b. Stanovyshche yehovistskykh hromad Zakarpattia v 1946 – 2002 rokakh [The position of Yehovist communities of Transcarpathia in 1946 – 2002], *Derzhava i tserkva: uroky mynulo-ho i problemy sohoddennia*. Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., Uzhhorod: Lira, s. 126–132. (in Ukrainian).

Leshko, O. V., Fenyh, V. I., 2003. Opozytsiinyi rukh u relihiinykh hromadakh yevanhelskykh khrystyian-baptystiv 60-kh – pershoi polovyny 70-kh rokiv XX stolittia [Opposition movement in the religious communities of Evangelical Baptist Christians in the 60s – the first half of the 70s of the 20th century], *Carpatika – Karpatyka*, vyp. 28, Uzhhorod, s.119–132. (in Ukrainian).

Miklos, Péter, 2022. „A pokol szele érintette meg az embert”. Gulácsi Lajos református püspök a Gulágon. „Te bened bízunk eleitől fogva...” *Egyházi személyek a GULAG fogságában*. Konferencia kötet, Budapest, 86–93. old. (in Hungarian).

Péterfalva. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/51422/> (25.09.2023). (in Hungarian).

Pomaz, Yu. V., 2010. Osoblyvosti ateistychnoi polityky i stan obiektiv kultovoho pryznachennia v seredyni 1960-kh – na pochatku 1970-kh rokiv v Ukraini [Peculiarities of atheist policy and the state of objects of religious purpose in the mid – 1960s and early 1970s in Ukraine], *Filosofski obrii*, 2010, № 24, s. 194–208. (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, Iboia, 2022a. Zminy v orhanizatsiinii strukturi Zakarpatskoi Reformatskoi Tserkvy (1946 – 1949) [Changes in the organizational structure of the Transcarpathian Reformed Church (1946 – 1949)], *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* / Hol. red. Ihor Soliar; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha, Lviv, vyp. 35, s. 174–185. (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, Iboia, 2022b. Obrannia oblasnoho povnovazhenoho vid Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy ta naslidky tsoho protsesu [Election of the regional representative of the Transcarpathian Reformed Church and the consequences of this process], *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, serii: istorii, vyp. 40. Zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. O. A. Melnychuka, Vinnytsia: VDPU, s. 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>. (in Ukrainian).

Serhiienko, V. B., 2023. Antyrelihiina kampaniia radianskoi vlady u 1950 – 1960-kh rokakh [The anti-religious campaign of the Soviet government in the 1950s and 1960s], *Aktualni pytannia istorii Ukrainy, vsesvitnoi istorii ta metodyky yikh vykladannia*. Materialy Vseukrainskoi nauko-ho-praktychnoi konferentsii, m. Rivne, 19 travnia 2023 r., s. 49–53 (in Ukrainian).

Tekeháza. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/47834/> (25.09.2023). (in Hungarian).

Verbóc. URL: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/51422/> (25.09.2023). (in Hungarian).

Zakon Ukrainy «Pro svobodu sovisti i relihiini orhanizatsii», *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR)*, 1991, № 25, st. 283 [Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations". Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR 1991, No. 25, Article 283.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (25.09.2023). (in Ukrainian).

Klaudiia-Stefania Ferkov

Post-graduate student of the Department of Modern History of Ukraine and foreign countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

THE TRANSCARPATHIAN REFORMED CHURCH IN THE CONDITIONS OF CRISIS AND THE CALL OF THE SOVIET SYSTEM (LATE 1960S – EARLY 1990S)

This article examines several issues of religious life in the 1960s – 1990s. The religious policy of the Soviet authorities regarding the Transcarpathian Reformed Church is highlighted. In the late 1960s, in connection with the improvement of state-church relations, the Soviet authorities eased the pressure on the church. In 1965, the Council for the Affairs of Religious Cults and the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church were reorganized into a single body - the Council for the Affairs of Religions, which existed until 1991. However, the course on atheist education remained unchanged. The removal from the leadership of M. Khrushchev led to the liberalization of politics in the field of religion. The authorities have abandoned pronounced actions against the church and believers and are trying to cover up anti-religious actions by law. The authorities gradually moved from a crude and direct struggle with the church to more sophisticated methods - reducing the number of believers through anti-religious propaganda and anti-religious education. The reconstruction initiated by M. Gorbachev marked the beginning of the state's religious policy. The last third of the 1980s can be considered a turning point in relations between the state and church institutions. In fact, in a few years, the state went from implementing an anti-religious policy to promoting the development of church institutions. The general political situation in the country on the eve and in the year of independence had a positive effect on the life of the Reformed people of Transcarpathia. Contacts with Protestant, in particular, Reformed (Calvinist) religious and secular organizations in Europe were revived. The religious education of the youth was resumed, and the training of new priests became possible again. The churches confiscated by the state were returned to the communities, and the construction of new churches began on the site of damaged or destroyed ones. There were changes in the management system, from single leadership to synodal-presbyterial management.

Keywords: Religious policy, Transcarpathian Reformed Church District, Reformed Calvinists, Reformed Church.